

dr hab. Wiesława Lizińska, prof. UWM
Katedra Polityki Gospodarczej
Instytut Ekonomii i Finansów
Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Olsztyn, 22.09.2024 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr. Adila Zhubikenova

pt. Foreign direct investment in Kazakhstan – determinants and impact on economic growth

napisanej pod kierunkiem

dr hab. Małgorzaty Jaworek, prof. UMK oraz prof. Catherine Deffains-Crapsky

Formalna podstawa opracowania recenzji

Podstawą opracowania recenzji było powołanie na recenzenta ww. rozprawy przez Radę Dyscypliny Naukowej Nauki o Zarządzaniu i Jakości Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, o czym poinformowała w piśmie (otrzymane 22.07.2024 r.) Pani dr hab. Agata Sudolska, prof. UMK - Przewodnicząca Rady.

Ocena doboru tematu, sformułowanych celów i hipotez badawczych

Problematyka bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ), będących efekt aktywności przedsiębiorstw międzynarodowych, analizowana w wielu zróżnicowanych kontekstach, m.in. wskutek zmieniających się uwarunkowań prowadzenia działalności gospodarczej, permanentnie pozostaje z centrum zainteresowania wielu naukowców. Nie przesądza to również o przypuszczeniu stwierdzenia, że zmierza ona do wyczerpania naukowego dyskursu w tym obszarze. Wynika to z jednej strony z faktu, że rzeczywiście nie zgłębiono jeszcze wszystkich wątków tego zjawiska, z drugiej strony istnieje z pewnością wiele aspektów procesu podejmowania przez przedsiębiorców decyzji o inwestycji bezpośredniej za granicą, które są zmienne w czasie, czy też zmiennym jest otoczenie.

Problematyka bezpośrednich inwestycji zagranicznych, ze względu na swoją złożoność, niejednokrotnie jest również dla badaczy naukowym wyzwaniem, gdyż wymaga ona często wiedzy z różnych dyscyplin. W recenzowanej rozprawie prezentowane jest jej nie tylko ujęcie związane z obszarem dyscypliny nauki o zarządzaniu i jakości, ale także ujęcie interdyscyplinarne. Zaprezentowane treści odnoszą się bowiem nie tylko do samego procesu podejmowania decyzji o inwestycji za granicą, ale także do szerokiego kontekstu determinant tego procesu oraz skutków.

Proces podejmowania inwestycji za granicą, a także skutki prowadzonej tam działalności przez inwestorów zagranicznych nie zawsze są wystarczająco zdiagnozowane, szczególnie w krajach, w których są one relatywnie nowym zjawiskiem.

Wskazane w powyższej charakterystyce argumenty pozwalają na potwierdzenie, że podjęty przez Doktoranta problem badawczy związany ze skalą, strukturą, a szczególnie identyfikacją uwarunkowań i motywów bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Kazachstanie na tle wybranych elementów klimatu inwestycyjnego oraz skutków tego napływu, z pewnością jest aktualny i ważny w dyscyplinie naukowej nauki o zarządzaniu i jakości, a zaprezentowane podejście wobec jego rozwiązania jest oryginalne. Uwzględniając przedstawione argumenty związane z ograniczoną liczbą opracowań odnoszących się do determinant wyboru Kazachstanu jako destynacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych, a zwłaszcza brak pogłębionej analizy podmiotów, które dokonały takich inwestycji i prowadzą działalność gospodarczą na terenie Kazachstanu, potwierdzić można istniejącą lukę badawczą w dostępnej literaturze. Relatywnie wąski zakres literatury przedmiotu związanej z bezpośrednimi inwestycjami zagranicznymi na terenie Kazachstanu i szeroki kontekst tej problematyki ujęty w recenzowanej rozprawie daje zatem podstawę do podkreślenia jej znaczenia.

Jako cel główny pracy Doktorant przyjął ocenę skali i struktury BIZ w Kazachstanie, identyfikację uwarunkowań BIZ w Kazachstanie oraz identyfikację i ocenę wpływu BIZ na wzrost gospodarczy. W ramach trzech obszarów badawczych przyjęto szereg celów szczegółowych, których treść i sekwencja nie budzą wątpliwości, gdyż są spójne z ww. obszarami, jednak ich liczba jest relatywnie duża – łącznie sformułowano 8 celów – choć z pewnością mogą ułatwiać spójne projektowanie procesu badawczego oraz jego realizację.

Proces badawczy Doktoranta wyznaczyły sformułowane cztery hipotezy:

H1: Znaczący wzrost zainteresowania Kazachstanem jako miejscem lokat bezpośrednich inwestycji zagranicznych w latach 1993–2022, wynikał przede wszystkim z jego

bogactwa zasobów naturalnych, a sektor wydobywczy utrzymywał dominującą pozycję w strukturze napływu BIZ według rodzaju prowadzonej działalności.

- H2: Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych stał się jednym z czynników wzrostu PKB *per capita*. Zaowocował jednocześnie stopniowym zwiększaniem wartości BIZ wychodzących z Kazachstanu, co wskazuje na przejście kraju z etapu 1 do etapu 2 Ścieżki Rozwoju Inwestycji J.H. Dunninga.
- H3: Wielkość rynku, stabilność polityczna, polityki gospodarcze, obok posiadanych zasobów naturalnych stanowią kluczowe determinanty decyzji zagranicznych inwestorów bezpośrednich o alokacji ich kapitału w Kazachstanie.
- H4: Istnieje znaczący pozytywny związek między napływem BIZ a wzrostem gospodarczym w Kazachstanie.

Treści sformułowanych celów oraz hipotez nie budzą większych zastrzeżeń, chociaż można zauważyć, że raczej dotyczą typowych aspektów i zależności charakteryzowanych w literaturze przedmiotu podejmującej problematykę bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

Ogólna charakterystyka struktury rozprawy i ocena wartości merytorycznej

Przedstawiona do recenzji praca liczy 184 strony. Składa się z 5 numerowanych rozdziałów merytorycznych, a także Wstępu, Metodologii, Wniosków, wykazu bibliografii (176 źródeł, w tym publikacje naukowe, akty prawne, raporty statystyki publicznej), Aneksu, spisu 40 tabel i 23 rysunków oraz streszczenia w języku polskim oraz angielskim. Odnosząc się do struktury pracy można stwierdzić, że jest konsekwencją zaprojektowanej koncepcji rozprawy oraz przyjętej procedury badawczej. Nie budzi ona większych zastrzeżeń, choć pod rozwagę, przy dalszej pracy nad tekstem, poddaję rekonstrukcję niektórych fragmentów pracy – o czym w dalszej części recenzji.

We wstępie rozprawy ujęto, w sposób klasyczny dla tego typu prac, wprowadzenie do problemu badawczego oraz scharakteryzowano, w sposób dosyć szczegółowy, jej poszczególne części. Następnie w rozdziale poświęconym charakterystyce założeń metodycznych Doktorant szczegółowo przedstawił trzy podstawowe obszary badawcze, wskazując z jednej strony na istotność podjętego problemu badawczego, a także na istniejącą lukę badawczą. W tej części rozprawy, dla każdego obszaru badawczego sformułowano cele badawcze oraz scharakteryzowano źródła pochodzenia danych, wykorzystanych do realizacji celów, w tym, szczególnie w odniesieniu do przeprowadzonych bezpośrednich

badania empiryczne – wskazano na ograniczenia w ich realizacji. Treści tego rozdziału pozwalają potwierdzić nie tylko wiedzę Doktoranta w podjętym obszarze badawczym, ale także zaangażowanie w proces badawczy oraz świadomość wynikających z tego ograniczeń. Szczegółowe treści poświęcone metodyce prowadzonych analiz, wykorzystanych narzędzi i modeli, dotyczących oceny wpływu funkcjonowania przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego na gospodarkę Kazachstanu zawarto w rozdziale piątym.

W rozdziale pierwszym rozprawy ujęto klasyczne treści odnoszące się do teoretycznych ram BIZ, koncentrując się na ich istocie, definicjach i formach prawnych. Nakreślono w nim również sposób w jaki inwestycje bezpośrednie podejmowane za granicą w zależności od formy, mogą oddziaływać na zarządzanie przedsiębiorstwem, a także jakie mogą występować powiązania kapitałowe, czy też decyzyjne pomiędzy przedsiębiorstwami zlokalizowanymi w różnych krajach, szczególnie w zakresie kontroli. W sposób szczegółowy przeanalizowano z punktu widzenia inwestora wady i zalety inwestycji *greenfield*, wskazując, że mogą się one różnić m.in. w zależności od okoliczności, dynamiki rozwoju branży i celów strategicznych firmy inwestującej.

Kolejnym omówionym w rozprawie aspektem BIZ były czynniki determinujące lokalizację inwestycji, z podkreśleniem, że kształtowanie tych czynników jest szczególnie trudne w krajach o niższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Ważnym elementem w analizie determinant BIZ były rozważania odnoszące się do aspektów behawioralnych procesu podejmowania decyzji inwestycyjnych, szczególnie w kontekście pełnej i niepełnej racjonalności.

W kolejnej części rozdziału pierwszego przedstawiono analizę wybranych teorii podejmowania inwestycji bezpośrednich uwzględniając m.in. kontekst lokalizacji przedsiębiorstwa, jego przewag, czy też poszukiwania możliwości obniżania kosztów i związku z rozwojem gospodarki. Rozważania kończy analiza potencjalnych i realnych skutków podejmowania i prowadzenia działalności przez inwestorów zagranicznych dla gospodarki kraju, w którym ta inwestycja ma miejsce.

Uwzględniając specyfikę wybranego kraju lokalizacji inwestycji i raczej rzadko podejmowaną i występującą w literaturze naukowej wskazaną tematyką dla tego kraju, ważnym elementem rozprawy są treści kolejnego rozdziału obejmujące rys historyczny rozwoju gospodarki Kazachstanu, najważniejsze reformy, w tym również te istotne z punktu widzenia tworzenia ram prawnych do podejmowania inwestycji zagranicznych i oddziaływujące stabilizująco na decyzje inwestorów. Dokonano również oceny pozycji konkurencyjnej Kazachstanu w Azji Środkowej z wykorzystaniem wybranych wskaźników

(m.in.: łatwość prowadzenia działalności gospodarczej, ranking konkurencyjności). Przedstawiono również potencjalne ryzyka związane z inwestowaniem w Kazachstanie, zidentyfikowane w różnych globalnych ocenach ryzyka ekonomicznego.

W rozdziale trzecim przeanalizowano dynamikę bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Kazachstanie i krajach Azji Środkowej, przedstawiając kompleksową analizę opartą na danych UNCTAD. Wskazano na znaczącą rolę inwestycji zagranicznych w krajach Azji Środkowej i wiodącą pozycję Kazachstanu w tym obszarze, podkreślając zdolność kraju do przyciągania inwestycji, szczególnie w sektorze naftowym i gazowym.

Treści rozdziału czwartego są kompilacją analizy opartej na przeglądzie wyników badań nad uwarunkowaniami bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Kazachstanie, podkreślającą szereg czynników, które przyciągają i wpływają na międzynarodowych inwestorów. Wyniki badań innych autorów obejmujące lata 2010-2022 pozwoliły na identyfikację kluczowych elementów, takie jak stabilność gospodarcza, wielkość rynku, bogactwo zasobów naturalnych i jakość instytucjonalną, jako głównych czynników stymulujących napływ BIZ. Z pewnością jest to wartościowy element rozprawy, stanowiący dobre wprowadzenie do zaprezentowania wyników badań własnych, zakończony syntetycznym podsumowaniem. Ze względu na obszerność i zróżnicowanie prezentowanych wyników badań sugeruję w dalszych pracach nad tekstem również graficzne ujęcie wyników badań i podjęcie próby jednoczesnego wskazania ich znaczenia, co umożliwiłoby czytelnikowi na kompleksowe spojrzenie na dosyć obszerny materiał analityczny.

Autor na podstawie wyników badań własnych wskazał natomiast nie tylko na znaczenie determinant BIZ (czynników rynkowych oraz zasobów naturalnych), ale - co istotne - zdiagnozowano sposób ich oddziaływania. Z punktu widzenia procesu decyzyjnego i jego determinant istotne mogą być wyniki wskazujące na sposób w jaki czynniki wewnętrzne, takie jak przywództwo firmy, oraz czynniki zewnętrzne, takie jak położenie geopolityczne i polityka gospodarcza, wpływają na wzorce inwestycyjne. Jest to szczególnie istotne w sytuacji ciągłego procesu pozyskiwania inwestorów zagranicznych i potrzeby diagnozowania nie tylko uwarunkowań procesu inwestycyjnego, ale także skutków jakie zrealizowane inwestycje powodują dla gospodarki goszczącej. Szkoda jednak, że Autor nie do końca wykorzystał potencjał zgromadzonego materiału analitycznego. Z pewnością również zaprezentowane wyniki badań należałoby szerzej zinterpretować, chociażby w kontekście wcześniej zaprezentowanych wyników badań innych autorów, czy też poddać bardziej zaawansowanej analizie statystycznej.

Konstrukcja kolejnego rozdziału – podobnie jak w rozdziale czwartym – podporządkowana została początkowej prezentacji wyników badań innych autorów doszukując się związku między napływem BIZ a kluczowymi wskaźnikami ekonomicznymi. Wyniki badań – podobnie jak w innych krajach - przedstawiają złożony kontekst oddziaływania BIZ, wskazując zarówno na znaczący pozytywny wpływ, jak i zróżnicowane interakcje, które różnią się w zależności od sektora i w czasie. Niektóre wyniki badań wskazują bowiem na znaczne, pozytywne oddziaływanie BIZ, szczególnie podkreślając jego rolę w zwiększaniu stabilności gospodarczej i wprowadzaniu zaawansowanych możliwości technologicznych. Inne natomiast wskazują na potencjalne zagrożenia związane z funkcjonowaniem przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego. Zaliczono do nich, często wskazywane w literaturze przedmiotu, wypieranie inwestycji krajowych w sektorach wrażliwych, takich jak rolnictwo i produkcja.

W drugiej części rozdziału piątego przedstawiono wyniki szczegółowej analizy ekonometrycznej, której celem było zdiagnozowanie wpływu BIZ na dynamikę gospodarki Kazachstanu w perspektywie długo- i krótkoterminowej. Wykorzystano w niej modele trendu i modele autoregresyjne do prognozowania trajektorii wzrostu gospodarczego pod wpływem działalności gospodarczej związanej z podejmowaniem inwestycji zagranicznych. Co prawda odporność modelu została zweryfikowana za pomocą kilku testów diagnostycznych, w celu zapewnienia integralności i wiarygodności wyników, jednak należy uwzględnić, że bezpośrednie inwestycje zagraniczne są jedną z wielu determinant PKB danego kraju. A zatem, odnosząc się jednocześnie do nie zawsze jednoznacznym wyników badań innych autorów, w pewnością należy podchodzić do uzyskanych wyników własnych analiz z ostrożnością interpretacyjną. Świadomy tego jest również Autor dysertacji, gdyż jak wskazuje związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy poziomem bezpośrednich inwestycji zagranicznych a parametrami kształtującymi poziom wzrostu gospodarczego kraju goszczącego (takimi jak PKB czy PKB *per capita*) jest determinowany wieloma czynnikami, zarówno mierzalnymi, jak i niemierzalnymi. Pomimo tych ograniczeń, warto jednak podejmować próby uwzględnienia innych potencjalnie istotnych czynników. Na podstawie przeprowadzonej analizy w rozprawie potwierdzono pozytywną korelację między napływem BIZ a wzrostem gospodarczym w Kazachstanie.

Rozprawę kończą syntetyczne wnioski. Autor odniósł się w nich do sformułowanego celu i hipotez badawczych. Lektura zawartych w tej części rozprawy treści może pozostawiać pewien niedosyt, wskazanym byłoby bowiem szersze ujęcie poczynionych

w rozprawie ustaleń naukowych związanych z realizacją celu głównego, ośmiu celów szczegółowych i czterech hipotez.

W rozprawie Doktorant zawarł również rekomendacje uwzględniające kierunki działań zmierzających do poprawy klimatu inwestycyjnego w Kazachstanie i maksymalizacji korzyści związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstw z udziałem kapitału zagranicznego. Do kluczowych Autor zaliczył: uproszczenie procedur, ograniczenie barier biurokratycznych i zapewnienie ochrony praw inwestorów. Dodatkowo wskazano na niezbędne działania w obszarze inwestycji w infrastrukturę, transport, telekomunikację i energetykę, jako kluczowych dla pozyskania i zatrzymania inwestorów zagranicznych. Ze względu natomiast na koncentrację inwestycji zagranicznych uwarunkowanych obfitością zasobów naturalnych, ważne jest także promowanie inwestycji w innych sektorach. Taka zdywersyfikowana alokacja kapitału zagranicznego powinna wesprzeć tworzenie bardziej odpornej gospodarki. Kierunków rozwoju inwestycji zagranicznych wg Doktoranta należy poszukiwać w sektorach zaawansowanych technologicznie i innowacyjnych.

Podsumowując podejście metodyczne w pracy, przeprowadzone analizy na podstawie zgromadzonej literatury przedmiotu, danych wtórnych i pierwotnych, a także ostrożność w formułowaniu wniosków determinowaną uzyskanymi wynikami można potwierdzić, iż Doktorant posiada ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości oraz potrafi samodzielnie realizować badania. W dalszych pracach na testem wskazanym byłoby zwrócenie uwagi na umiejętne prowadzenie szerszej dyskusji naukowej w oparciu o uzyskane wyniki badań i przeprowadzone studia literaturowe.

Uwagi szczegółowe

W pracy występują relatywnie nieliczne błędy językowe, czasami niefortunne sformułowania, czy też niedopracowania edytorskie (m.in. w spisie treści brakuje ujęcia tytułu podrozdziału 5.2.3., zamieniona numeracja załączników w aneksie).

Mankamentem pracy jest ograniczone bezpośrednie odwoływanie się w części empirycznej poświęconej analizie wyników badań własnych do wyników badań innych autorów. Co prawda poświęcono temu poprzedzające taką analizę podrozdziały, jednak praca w proponowanej formule zyskałaby na spójności wyводу.

W części metodycznej rozprawy należałoby precyzyjniej wskazać, czy Doktorantowi udało się dotrzeć do wszystkich 100 – wskazanych w aneksie przedsiębiorstw. Opis bowiem

realizacji badań ankietowych, wskazywałby, że nie udało mu się pewnych działań zrealizować, a zatem należałoby doprecyzować jaki to miało (lub nie) wpływ na pierwotne założenia badawcze.

W dalszych pracach nad tekstem, pod rozważenie podaję modyfikację struktury rozprawy pod względem liczby i objętości podrozdziałów, aby poszczególne elementy rozprawy o podobnym znaczeniu merytorycznym, traktować ze zbliżoną atencją, również w ujęciu ilościowym poświęconego im tekstu.

Wniosek końcowy

Przedstawiona do oceny rozprawa mgr. Adila Zhubikenova jest interesującym studium odnoszącym się do złożonego kontekstu uwarunkowań, procesu i efektów podejmowania przez inwestorów decyzji o prowadzeniu działalności gospodarczej za granicą. Szczegółności tego opracowania nadaje wybór kraju inwestycji jako obszaru badań, który jest relatywnie rzadko podejmowanym w literaturze przedmiotu. Doktorant wykorzystując zatem dostępną literaturę przedmiotu, dane wtórne na zróżnicowanych poziomach agregacji oraz wyniki badań własnych oraz opracowane modele sukcesywnie dążył do realizacji celów i weryfikacji hipotez. Dało to podstawę do potwierdzenia, że wykazał się wiedzą teoretyczną w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Rozprawa daje również podstawę do potwierdzenia opanowania umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Przedstawiona do oceny rozprawa posłużyła realizacji sformułowanych celów, a zastosowane metody i interpretacja wyników przeprowadzonych analiz oraz sposób wnioskowania wskazują na dobrą znajomość badanego problemu.

Podsumowując stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr. Adila Zhubikenova pt. *Foreign direct investment in Kazakhstan – determinants and impact on economic growth* stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego określonego w sformułowanych i zweryfikowanych hipotezach badawczych. Dysertacja spełnia zatem kryteria stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.) i wnoszę o jej dopuszczenie do dalszych etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości.

Wierosław Dziński